

A GYÖKÖK ELMÉLETÉRŐL.

(Székfoglaló előadás.)

Tekintetes Akadémia!

Fogadja a tekintetes Akadémia melegen érzett köszönetem kifejezését azon nagy kitüntetéséért, melyben részesített, midőn érdeműs tagjainak díszes névsorába elnézőleg az én nevemet is bejegyezte. Mennél kevesebb pontban érintkezik valamely tudomány a gyakorlati élettel, annál több bátorításra van szüksége egyesek és tudományos egyletek részéről. Igaz, hogy a tudomány célja magában a tudományban rejlik, az alkalmazás mellékdolog a fő cél tekintve; igaz, hogy a fő jutalmazás magában a tudományban található fel, hogy az eredmény, melyhez érünk, egyjárást a megjutalmazás, s hogy a vizsgálódás maga előlegez a jutalomból: mindazáltal a külső tényezőknek szerencsés összemunkálódása nélkül kétséges és ritka az eredmény; ez nyújt segílyt a félút másik felének elérésére. Az égő homoksivatagokban hány pályázót nem temet el a szamum szele, mielőtt a kívánt pálmaoazisba érhetett volna. Jeltelen hantok alatt korszakunk hány jelese nyughatik?!

A helyeslő szózat a tavaszi nap melegsége, mely érlel; a közöny a dér, mely fagyaszt.

Székfoglaló előadásom tárgyát a képzéstan első fejezete, ú. m. a gyökök képezik.

A *gyökökkel*, alakulásokkal, értelmökkel tulajdonkép a szótár foglalkozik. Mindazonáltal a képzéstannak is első, visszautasíthatlan feladata a gyökalkulás tárgyalásába ereszkedni, mivel a szóképzés a gyökalkalokból indul ki s azoktól el nem választható. Másodsor, a minden nyelvtannak bevezetésül szolgáló nyelvtörténetnek is egyik

fő feladata a gyökökre való visszapillantás. A *gyök* a szónak való-
ságos csirája, az elvetett mag, melyből ez kikelt. Ezen csira, benső
meggyőződés szerint, valamikor egyedül létezett, — létezett tehát
nem a nyelvészet abstractiója könnyebb átnézet, az egymáshoz
tartozó alakok egymás mellé s egy közös gyök alá való rendelés
végett. Jól mondja Severini, a chinai nyelv kitünő ismerője: való-
ságos csoda volna, ha a gyök és szó, anya és leány, iker testvérek
volnának.

A szerves úgy mint a szervetlen világ változatokon megy át,
s a változatok összegét fejlődésnek nevezzük. A fejlődés törvénye
kizárja annak lehetőségét, hogy egy teljesen felfegyverzett Minerva
ugorjon Juppiter fejéből. Minden fejlődés rövidebb-hosszabb időt
kiván. Azon időben, melyben a fejlődés egyik előbbi alakulását
érte el, az utóbbi tényleg még nem létezik. Az átmenetel az előb-
beniről az utóbbira egy soha ki nem maradó sorrendet mutat. Saltus
non datur in natura. A természet fejlődése nem bűvész-mutatvány,
örök érvényű törvényének a nyelvképzés is meghódol. A lángeszű
Heyse némely okoskodásától félrevezetve azt monhatná valaki, hogy
valamint a mag a földben rejlik s felületén csak is növényt látunk,
úgy a gyök se létezhetett soha a lélek mélységén felül. Ha ez ál-
lana, kétféle fogalom, kétféle gondolatnak kellene az egységes lé-
lekben egymás mellett megférnie, mely állítás ellen az eddigi lélek-
tan óvást emel. Különben is nehéz a jozan ész kívánalmaival oly
elméletet megegyeztetni, mely gyöknek soha nem hangzott hang-
anyagot fogad el, — nehéz itt „*contradictio in adjecto*“-t nem látni.
Hangzat, mely nem hangzik, különös egy ellentét!

Burnouf Emil egy igen érdekes cikkében ezen cím alatt:
„a nyelvtudomány“ miután szemlájében a nyelvképzés három kor-
szakán végig ment, így ír: „A nyelvcsaládok, korszakaikban válto-
zásnak vannak alávetve. Egy tekintet valamennyi nyelvre meggyőz,
hogy jelenleg minden fejlődési korszak földünk területén képviselve
van. A régi chinai nyelv azon korszakot képviseli, melyet Müller
Miksa gyökkorszaknak nevez; az újabb chinaiban már némi össze-
tétel, az alakképzés zsengéje vehető észre. Ezen nyelvallapot és a
jelenlegi török nyelv közt a turáni nyelvek hosszú sorozata terül el,
a nyelvviszonyok minden közbeeső sajátságát mutatva. Maga a török
nyelv mind inkább s inkább érzi azon törvény befolyását, mely egy
nyelvet fajából egy másik fajra térít át, ez esetben a hajtogató nyel-

vekére. Magok a flexiós nyelvek is magok közt változatosságot mutatnak. A szanszkrit közelebb van egy régibb nyelvállapothoz, mint azon tájszólások, melyek belőle támadtak, a páli, a hindosztáni és más; az olasz közelebb áll a latinhoz mint a francia. A három nagy fejlődési korszak nincs határozottan körülírva, sőt inkább érintkeznek egymással (ezen három korszak tudvalévőleg a gyökkorszak, az agglutinatio és flexio korszaka); úgy kell őket tekinteni, mint mérnöki megjelzést, melyre a felmért területnek nincs többé szűksége.“ A nyelvek átnézete a polgárosultság és közművelődés elterjedésével hasonlítható össze. Úgy a közművelődés mint a nyelvfejlődés ilyen vagy olyan feltűnését, régibb vagy újabb arczképét a jelenben is szemléljük. Így volt ez a múltban is. Ugyanegy időben némely nemzet kö-, másik bronzkorát élte. A míg Krisztus Urunk sz. e. 2—3000 évvel némely nemzet több jelenkorit múlt felül közművelődésében, különböző néptörzsek 15—20 század óta napjainkig a kőkort túl nem haladták. Szép az, mit Burnouf Emil előbb említett értekezésében folytatólag mond: „a nyelvek átnézete egy a csillagos éghez hasonló látványt nyújt. A távcső helyes számolás kíséretében a képzés különböző fokain álló világokat fedez fel, a ködnemű anyaghalmazok és üstökösektől kezdve, melyeknek cosmicus anyaga egyenlő elemekből álló homogén tömeget mutat, egész a kihűlt földekig, és azon tömérdek sok apró bolygócskáig, melyek a téren végig futva a nagyobbakra zuhannak. Ezen két véglet közt mintegy közepet tartanak azon gyűrűalakú ködnemű anyaghalmazok, melyek közül már némelyik az őket képző anyag-részletekre vonzást gyakorló középponttal bír, továbbá a sugárzó napok bolygóikkal, végre darabantaikkal, gyűrűikkel a napok körül forgó bolygórendszerek. Nincsen már ma csillagász, ki el ne ismerné, hogy ezen darabantok, ezen földek, ezen napok és mind az a mit tartalmaznak, kezdetben cosmicus anyaghalmazok, a térben porszemek gyanánt szerte szélyel hintett anyag-tömegek voltak.“ —

A nyelvészetet ily szempontból nézve nem sorozhatjuk a történelmi tudományok közé. Úgy a világ-történet mint az egyes népek története az emberi szabad akarat műve. Nem lehet a történetet se Thierssel vagy Mignettel a fatalismus, se Bossuettel a gondviselés tartós művének tartani. Már pedig a nyelv és a gondolat rúgója sem önkény, sem szabad akarat, mind kettőnek elv oka a lélek benső szükségében rejlik. Fejlődése a természetországéval egyez meg, nem a tör-

ténetével koronkénti visszahanyatlásával, elé- és hátralépésével, hullámzásával. A szó a gondolat hangokban való kifejezése lévén, a nyelv a gondolattal együtt minden önkénytől független. A gondolat tárgya ép úgy lehet a való, mint a valótlan; ámde magának a gondolatnak elemei se meg nem fogyaszthatók, se meg nem toldhatók; az új gondolat nem áll új elemekből, az új gondolat a régi újabban meghatározva, vagy pedig a régi fogalmak új összetétele. Új törvényt hozhatnak az egyesek, látunk vallásalapítókat feltámadni, az erkölcsi intézkedések nemesíthetők, az erkölcsi érzés meggyengíthető, a megindult mozgalom lecsillapítható, a mozgalom tüze felszítható, mind ez lehet, történik: ámde az alapfogalmak állandóknak maradnak, az új fogalom a régi újabban meghatározva, a gondolat elemei változhatlanok, törvényeit új törvénykönyv nem szabályozza, új gyök nem teremthető. Tudásunknak a tudott tárggyal való teljes egyezésére új gyökökre nincs szükség. A régi eszközök újabb kezelésmódja tudásunk határait minden oldalról kiszélesítheti. A régi eszközöket szó-összetétel, képzés és metaphora tökéletesíti. Az előrehaladó tudomány a fogalmak eredeti értelmét megváltoztathatja, egy szónak egész története lehet*), új képzőragokkal látható el, összetett fogalmat összetétel fejezhet ki: ám de az eredeti fogalmak és gyökök nem szaporíthatók. Ez ép oly kevésbé lehetséges, mint Pythagorasnak sem volt hatalmában a szavak neveit itt-ott megváltoztatni, a bölcsészet kívánalmaival megegyeztetni. Visdelou keleti könyvtárának mellékletében egy Un-Heu nevű chinai császárné több rendbeli bűneit felszámítván, úgymint férj-, testvér-, gyermekgyilkosságot, mondja, hogy e császárné a bűnlajstromot avval tetézte, hogy egy rendeletet köröztetett országszerte, melynek értelmében nem császárnénak, hanem császárnak lesz ezentúl nevezendő. A nyelvek szókincese képzés (képző ragok) és összetétel által gyarapítható; egy szó átvitt értelemben több fogalmat jelenthet. A nyelvanalógiával megegyező szóképzés a fogalom kiszabását hüven érzékíti. Azon új szó, mely a nyelv hazai földén támad, éltető nedvét ezen talajból szívja. Vaugelas *'pudeur'* Corneille *'invaincu'* szavai valamint a magyar *erény, elv, előny* szavak a polgárjogot csak hamar megnyerték.

Az ítélet az értelem megmásíthatlan eljárása, melynek alany

*) Például szolgálja a λόγος, eredetétől keresztýén értelméig kísérve.

és állítmány a tartalma. A bal itéletet kiigazíthatja a helyes itélet, ámde mind kettő egy és ugyanazon eljáráson alapszik. Egyfelől a fogalom és gyök, másfelől az itélet és mondat képezik a mozgékony felszín szilárd alapját. Talán hosszúra nyúlt elmélkedésünk végeredménye, hogy alapfogalmak, illetőleg egyszerű fogalmak felfedezése s új gyökök teremtése egyformán lehetetlen. A physikának azon fejezete, mely az electricismust és magnetismust tárgyalja, ezen tudománynak újabb kibővülése, e két erő neve azonban két régi görög szó (*ἤλεκτρον* tudvalevőleg borostyánköt tesz). Az ember az ismeretlent az ismeretesre viszonyítja. Ez az emberi gondolat természetében rejlik.

A gyökök számra nézve nem szaporodtak, sőt inkább apadtak. Ez az a pont, melyre Müller Miksa nagyobb súlyt fektethetett volna. Valamint a Darwin elmélet szerint a „natural selection“ következtében a kevesebbé fejlett organismus a fejlettebb elől háttérbe szorult, s utóbb egészen kipusztult, úgy itt is eliminatio következett be, mely több gyöknek került életébe. Az egy nyelvet kisebb-nagyobb különbséggel beszéllő nyelvvidékek egymáshoz közelebb viszonyba lépvn, a homonymoknak elég nagy száma gyült össze, melyek közül a legtalálóbba a kevesebbé életrevalót a közhasználatból kiszorította. Ezt mutatja a görög nyelv példája.

A gyököket már Aristoteles helyesen osztályozta két osztályba; az egyik osztályt a „*ῥαυὰὶ σημαντικὰ*“, a másikat a „*ῥαυὰὶ ἄσημοι*“ képezik. Boppnak két osztálya: a névmási és verbalis gyökök. Az utóbbit a névgyökök osztályának is lehet nevezni (radices nominales). A görög bölcsészet valóban eléggé nem méltányolható általunk; bámulat fog el, midőn a tárgyak összebonyolított fonalainak kibonyolításához hozzá fogni látjuk. A jelenlegi bölcsészet alig ismer kérdést, melyet már a görögök fel ne állítottak volna, ha bár mind azokat meg nem fejtették is. Mily sokat fejtettek meg helyesen a lángész azon kiváló tehetségénél fogva, mely a későbbi kor tudományának eredményéből birtokosának bőkezűen előlegez, megismerteti vele a majd egyszer napfényre kerülő igazságot. A névgyökök a külvilág tárgyait nevezik meg, illetőleg a szemlélet tárgyait. Ezen gyökök képezik a nyelvanyagot. Mind az, a mit szemlélünk, vagy állandónak látszik a térben, vagy mulandónak az időben. A szemlélethez ennél fogva két abstractio járul, ú. m. a tér és idő, s ezeknek hozzájárulásával válik a szemlélet fogalommá, illetőleg

szóvá, legeslegelőbb gyökké. Ennélfogva a nomen és verbum egyforma régi, s nem lehet azok nézetét pártfogolni, kik az egyik vagy másik elsőszülöttségét vitatják. Úgy gondolom, hogy épen ezen abstractio hozzágondolása teszi a részszemléletet általánossá. Vegyünk fel egy példát a héber nyelv köréből. A héber nyelv a többi közt פֶּתִי-nek nevezi a virágot; a virág szemléletéből annak szinpom-pája a többi lehetséges részszemléletből kivált, s ez lőn nevévé. Ámde az egy bizonyos virág, vagy a virágcsoport szemléletéből kivált részszemlélet általánossá úgy vált, hogy a tér, tehát egy általános abstractio gondolata járult hozzá. Így keletkezett ezen fogalom: fényes pont, fény, mely tért foglal. A פֶּתִי egyszersmind annyit is tesz, mint fényleni. Itt valamely tárgy azon tulajdonságáról van szó, melynél fogva bizonyos időben fényesnek látszik. Tehát a részszemlélet egyfelől mint nomen, másfelől mint verbum válik fogalomná.

Már most térjünk át a névmási gyökökre. A névmási gyökök nem magát a tárgyat nevezik meg, hanem a tárgy tekintetbe nem vételével azon tért, melyet betölt (átvitt értelemben időt is jelentenek s a tárgyak egyéb viszonyait). A névfogalmakban szintén ben van a tér fogalma, a névmásokban ez az egyedüli. Ő tehát nem más, mint a harmadik személy subjectivitásának tekintetbe nem vételével az általa elfoglalt tér fogalma. Ő lehet valamennyi harmadik személy, melyről említés történik. *Én* se Cartesius „cogito ergo sum“ mondatának alapul szolgáló én-je, nem is a Fichte-féle „én“, nem a személy öntudatának tiszta nyilatkozata, hanem azon tér fogalma, melyet a személy maga által betöltve tud. A külvilág szemléletével kezdődik a belvilágé, az ember magát attól különálló lénynek érzi. Ezen elkülönözés a tér fogalmának körébe esik. A második személy egy közeli tér, melyet a második személy foglal el. A mint azon második személy, a kivel imént az első személy szólott, helyéről elmegy, s egy másik személy lép helyébe: ez lesz az első személyre nézve második személylyé. A közélről reá mutató névmások, valamint a távolról reá mutatók, közeli és távoli térek. A névmás nem csak reámutatás; ha a személyre csak reá akart volna mutatni a népszellem, elég lett volna az ujjmutatás, nem kellett volna szót teremteni. A névmás azt kell hogy tartalmazza részben, a mit a név tartalmaz, mely helyett áll; ha ez nem volna, nem lehetne névmás. Már most a név, mint láttuk, kettőt tartalmaz, egyszer a tárgy fogalmát, másodszer a térét (az utóbbi az előbbinek egészen alá van

rendelve). A névmás a tárgy fogalmát nem tartalmazza, ebből következik, hogy a tért tartalmazza. A személyesség fogalma jelenlegi értelmében nem oly eredeti, mint minőnek látszik. Maga a személy neve későbbkori, a *πρόσωπον* előbb ábrázatot, képet, álarczot tett, s csak utóbb személyt, a persona is előbb álarczot jelentett, s csak később személyt. A syr קנימה (mely szó az arabba is átment s személyt jelent) eredileg szinte ábrázatot jelentett. Ezen mondatot : *לֹא הָיָה אִנְשׁ קִנְיָמָה בְּשׁוּקָן* (det 'almat) *דְּמֵן דְּתַתְּעֵלְמַת* Michaelis helyesen így fordítja : Cujus faciem ex quo adoleverat, nemo in platea viderat.“

A gyökök ezen két osztályától megkülönböztetendők a felkiáltások, ezek a benyomások alatt támadnak s még nem fogalmak.

A gyökök eredetileg valamennyi nyelvben egytaguak. Egyedül az *ὀνοματοποιήσις* csinál e törvény alól kivételt, a kakuk szó eredetileg is kéttagu volt. Azonban az ilyen gyökök nem olyan számosság, mint némely nyelvész hitte és hiszi maiglan. Az emberi értelem csakhamar szabadúl a közvetlen benyomás alól. A lángeszű Herdernek egy Plato Kratylusában előforduló mondatot kellett volna komoly figyelmébe venni : „szükséges, hogy a *μίμησις* az *ὀνομα*-t fejezze ki.“ Ha ezt teszi, az *ὀνοματοποιήσις*-t másképp értelmezte volna. Úgy látszik, hogy a fogalom egysége a gyökegységet maga után vonja. A tér és idő hozzágondolása épen csak különböző felfogás, mely a fogalom egységét meg nem rontja. A sémi nyelvek ezen szabály alól látszólagos kivételt képeznek. Ezen nyelvekben az alakképzést mindenek előtt a szó magánhangzói végzik, s ennélfogva szélesebb alapra van szükség, mint más nyelvosztályban. Ezen ok még egy más általános természetüvel szövetkezik, s ez azon törekvésben rejlik, a gyököt még jobban megerősíteni, megtámasztani. Sapeto József, az arab nyelv kitünő ismerője, a „Rivista orientale“ második füzetében a sémi szavakról így ír : „azt hiszem, hogy úgy a *cathana* gyök, mint a sémi gyökök legnagyobb része, két régi gyök egyesüléséből eredt. Mind a kettő az egyesülést betűlemeiben szenvedett kárral létesítette, stb. stb. A sémi háromtagu gyökök két részből állanak, melyeknek elseje az általános fogalmat, másika ennek megszorítását fejezi ki.“ Ez az elmélet nem egyezik meg a sémi szóeredetetés megbizonyításával ; Sapeto azon rosszul megválasztott kifejezése ellen is tiltakozunk, mely szerint gyökökről beszél, melyek magok is gyökökből állanak. Ez ép annyira helytelen, mintha a phy-

sikában valaki atomokról szólana, melyek magok még atomokra oszthatók. A sémi alap, melyen a hárombetűs szavak támadnak, legtöbbször két mássalhangzó; ép úgy lehet az első mint a második vagy a harmadik ezeknek egyike. A harmadik betű, mely a szó elején, közepén, végén állhat, a főfogalom módosulásait jelenti. Ezen elmélet a Sapetoéval majdnem minden pontban ellenkezik. Az imént említett harmadik betű, hol a gyök második betűjének ismétlése, hol gyenge, hol erős mássalhangzó. A קָצַר, קָצַע, קָצַר, קָצַר, קָצַב, קָצַב, קָצַב, קָצַב igék mind a קָצַc gyök alá sorozandók. A gyök megtöltése nem ritkán az indogerman nyelvekben is előfordul. Ilyen kibővült gyök a görögben a βαiv a βα, a τυiv a τυv gyök mellett. stb. Azon már számtalanszor elmondott állítás, hogy a sémi nyelvekben teszem az ölést kifejező *ktl* igegyök magánhangzót nem foglal magában, csak azok számára lehet meggyőző, kik a gyököt abstrakciónak tartják. Az eredeti sémi gyökalak legtöbbször egy mássalhangzóval kezdődő zárt szótag. Az imént említett gyök nem *ktl*, hanem *kat* volt (az arab قَت = rágalom, a héber קָתַת = mozsárba törni, ide tartoznak. Úgy hiszem, hogy a קָצַc = kicsiny lenni szintén ezen gyökhöz sorozandó *).

A sémi nyelvek gyökei elemeik rendezését illetőleg nem mutatnak oly sokféle változatosságot, mint indogermán vagy kopt társaik. A koptban néhány egy magánhangzóból álló, sok vocalissal kezdődő, két consonansból s egy vocalisból álló gyökök fordulnak elé, a sémi gyökhöz hasonló hangelemrendezésű gyökök mellett. Az indogermán gyök is állhat egy magánhangzóból.

A gyökök feltalálása nem kis nehézséggel jár; a legrövidebb alak nem tartható mindig gyöknek. A memphit dialectusban előforduló *io* bár rövid, még se az eredeti alak; többese *cheu* egy consonansot őrzött meg, melyet az egyes-szám elvesztett. Ugyanez mondható a sémi 'ot szócskáról.

A nyelvkülönbség már a gyökök hangelemrendezésében nyilatkozik.

A sémi gyökökről még egy pár megjegyzést igtatunk ide.

A keményebb, erősebb gyökmássalhangzók az eredetiebbek. A syr nyelvben az *ʿ* gyenge és lágy mássalhangzó lett; a galiliabeliek a *ʿ* és *ʿ*-t *ʿ*-nek ejtették stb. stb.

*) Az aethiopban *katana* = tennis, subtilis stb.

A gyökszótagban kemény mássalhangzó keménnyel, lágy lágygyal szokott párosulni. A két első mássalhangzó igen ritkán egyenlő.

Azon betűk, melyek egymás mellett elé nem fordulnak, incompatibilis-eknek neveztetnek, ezek az egymáshoz igen hasonló betűk. Az egytagu gyök, mint láttuk, hol nominalis, hol verbalis természetű. Itt azon kérdés merül fel: mi választotta el eredetileg a kettőt? Úgy gondolom, az accentus. Az egy és két mássalhangzós gyökök a fejlődés egy későbbi fokán, mint hárommássalhangzósak tűnnek elő. A sémi gyökök egy belsűkség folytán érték el e felsőbb fokot. Ekkor már nem többé az accentus, hanem a gyökmagánhangzó helyzete választja el a névtől, az igetőtől. Míg a névszó magánhangzóját első szótaga rejti magában, addig az igéé második szótagában a haladó cselekvést jelenti. Mind két esetben igen rövid segédmagánhangzó választotta el az ige vagy névtő elején vagy végén máskülönbén összetalálkozó két mássalhangzót. Én magamnak a sémi gyökfejlődést ennél jobban nem bírtam megmagyarázni.

A chinai nyelv egytagu szavai valóságos szavak. Már a chinai nyelvben, leginkább a népkimondásban van összetétel, de ez még nem szerves összetétel. Mi oka annak, hogy a chinai nyelv még az agglutináló nyelvek magasságára se bírt emelkedni? E kérdést nézetem szerint helyesen fejtette meg Szeverini, a chinai nyelv monosyllabismusról szóló cikkében. Schleiermacher „az írás befolyásáról a beszédre“ című értekezésében helytelenül állítja, hogy az írás nem csak a nyelvvalakulásra nem (a mi nagyon természetes), hanem még az alakváltozás vagy változatlanságra se foly be lényegesen. A burman nyelv, mely a chinai leánya, századokon át maradt írás nélkül, s aránylag késői korban fogadta el a páli írást. A míg a chinai nyelv írása békóiba verve egytagunak maradt, addig a burmán további fejlődésében a polysyllabismushoz ért el. Két szava összetételében, ha az első *k, f, t, p* mássalhangzók valamelyikébe végződik, az első szó ezen végmássalhangzója a reá következő szó első betűjéhez hasonlóvá tétetik (assimilatio). Ez a hasonítás a szerves összetétel első törvénye, a többtagu nyelvek első jellemvonása.

A gyökök hármass osztályt mutatnak, ú. m. 1) a felkiáltások (interjectiones), 2) a névmásgyökök, 3) a fogalomgyökök osztályát. Belbecsökre nézve a legalantiabbak az első, a mennyiben önleges érzésnél egyebet nem jelentenek; legmagasabban állók a legutolsók,

a mennyiben a külvilág tárgyait (mind azt, mi a külvilágban létezik és történik, tehát a külvilágot térben és időben), a külvilág behatását az alanyra (melyet az alany saját cselekedetének tart, érezve, hogy minden észrevételnek egyik tényezője saját maga figyelme), végül a külvilág behatásának következtében támadt alanyi munkásságot jelentik (p. o. gondolkozás, ítélet stb.).

A lelki élet mozzanatait a külvilág tárgyainak nevei átvitt értelemben fejezik ki.

Fogalommetaphora három van, melyekről itt helyén lesz szó-lani. A fogalommetaphora nem csak abban áll, hogy az eredetileg concret értelem egy a nyelvszellem szóválasztására nézve több fontos pontban vele megegyező elvont értelemnek ad helyet, hanem két vagy több concret értelem egy szóban való összetalálkozásában is. A *ganan*, *gan* sémi gyöknek eredeti értelme a térben a 'befödés', az időben a 'beföd' ige. A 'befödés' egy általános fogalom lévén, a körébe eső fogalmakat is jelentheti. Ezen átvitt jelentéseiben általánosságában rövideget szenved. Az alája tartozható fogalmak az ő általánosságához viszonyítva egymás közt egyenlőknek tekintetnek; nem jelentenek általános befödést, hanem részletest. Az arab szótárakban egy szó után igen sokszor több „item“ követi egymást, ezen item-ek legtöbbször részletezései az általános és eredeti fogalomnak. A *gan* gyök, mint mondók, födést, befödést jelent; ⁵خنان majd általános, majd részletes értelmű, mint ilyen éjjelt jelent, ruhát jelenthet stb. Ezen szónak első szótagában a magánhangzó megváltozván, illetőleg *u*-vá homályosodván, az így támadt alak paizst jelent (⁵جنان). Ez a második fogalommetaphora. Egy harmadik metaphora a költői, metaphora poetica; ez azon metaphora, melyet a költészet egyáltaljában, a keleti költészet különösen, nem tudna nélkülözni.

Hogy a lelki élet körébe eső szavak kifejezését lássuk, választunk két példát. Az egyik példa a *tudás* szó, a második a *vélekedés*-nek kifejezése a sémi nyelvekben. Egy megjegyzésünket még megelőzőleg ide igtatjuk. A rokon nyelvek tanulmányozása közt meglepetést szerez nekünk azon körülmény, hogy sokszor épen a leg-
elemibb fogalmak szavai különböznek az egy nyelvcsaládhoz tartozó nyelvekben. Valamint az egyéni eredetiség épen a legközön-
ségesebb tárgyak sajátos felfogásában áll, úgy a rokonyelvek

bármelyike nem a természeti ritkaságokat vagy a ritkán előforduló dolgokat nevezi el különbözőleg, hanem az egyéni eredetiséggel megegyezőleg, a legközönségesebb tárgyakat. Ezeket épen annál-fogva, hogy gyakran fordulnak elé, sokféleképpen nevezte meg a közös törzs eredeti népe; a homonymák száma igen megszorodván, a nyelvelágazás idejében minden egyes népnek választani lehetett belőle. Ugyanez mondható a tájszólásokról is.

A két itt tárgyalandó példa elseje a *tudás*. Minden tudásunk háromféle lehet. Lehet 1) érzéki tapasztalat nyomán, 2) önmagunk személyiségéről való (öntudat), s 3) e két forrásból merített ítéletekből folyó következtetéseknek tudása. Az utóbbi szemlélődési (speculativ), a közbelső pszichologiai, s az első tapasztalati. Az első a posteriori, a másik a priori tudásnak is nevezhető. A tapasztalat a tudás első vezetője, ez vezeti be azt legelőbb lelkünkbe. Az öntudatot legelőbb egy tagadó ítélet (enunciatio negativa) ébreszti fel bennünk. Ezen ítélet segít az önlét érzéséből az öntudatra. A tudás szava nem a szemlélődési, nem is a pszichologiai, hanem a tapasztalati tudást fejezi ki. Ezen tapasztalati tudás meghatározása következő: a tapasztalati tudás a léleknek azon munkássága, melynek folytán a külvilág egyes tárgyairól nyert benyomások következtében a lélek a reá hatott tárgyakról ismerettel bír, tehát a tárgy miségéről és minőségéről kül benyomások folytán szerzett ismerés. Már most honnét veszem a tudás nevét?

Ezen név egyenesen a külvilág névsorából kerül ki. Az aethiop nyelvben *'amera* = tudni. Az assyr nyelvben ezen szó = látni. A héber אָמַר tudvalévőleg = mondani (dicere), továbbá gondolni, parancsolni; az arab امر = parancsolni. Ezen ige assyr értelmé átvitt értelemben az aethiopban tudást jelentett. További kérdés: a látást jelentő ige eredetileg mit fejezett ki? Ezen kérdésre „assyr szók hasonlítása“ című értekezésemben igyekeztem megfelelni*). Ezen אָמַר igét a מַר gyök osztályába soroztam. A מַר (מָרַר) első értelme = folyani, csepegni (tehát a folyékony tárgyak ezen sajátága). Az elfolyás, elmulás lévén a מַר eredeti értelme, ezen értelem egyfelől látássá (az assyrban), másfelől szólássá (a héberben) módosult. A látás ugyanis a tárgyak képeinek megjelenése és elmulása a szem reczehártyáján. A szó mintegy az ajkak kiömlésének lenni látszik. Az aethiop *nabab*, az arab نَبَأٌ valószínűleg

*) L. a Nyelvt. Közl. I. kötetének első füzetét.

a נִבְרַע (נִבְרַע) igével függnek össze. Tehát itt is a szólás kiömlés (effusio). A második példa a vélekedés, véleménynek kifejezése. Hogyan fejezi ki ezt a nyelv? A héber הִמָּדָה a többi közt annyi is mint vélekedni, ezen Piel alak eredeti értelme = összehasonlított. De hát már honnét vette a héber nyelv az összehasonlítást jelentő szavát? Felelet: a külvilág névsorából. Ezen הִמָּדָה alak a *dam* gyök családjából való; אֲדָמָה = bőr, אֲדָמָה color fuscus in homine, דָּם = vér. Az összehasonlítás a dolgok külsejét illetvén, nem fog meglepni, hogy egy az emberi bőrt, tehát az embernek külszínét jelentő szó választatott a héber nyelvben az összehasonlítás kifejezésére („hasonló lenni“ ilyen formán annyit tesz, mint egy külszinnel bírni).

Vannak a kik a nyelv kezdetleges korszakában ennek egyedüli elemének a névmásokat tartják. Ha ezeknek okoskodása állana, a felkiáltások kizárólagos használatát kellene minden nyelv kiindulásának tartani. Ez volt Condillac francia bölcsező elmélete. Ámde hová vezetne ez? A fogalomgyökök se interjectiókból, se mutató névmásokból nem támadtak, tehát ezekkel semmi korrendben nincsenek. A fejlődés törvénye azt kívánja, hogy minden kezdet a lét magvát magában rejtse. A nyelv kezdetében ott kellett a fogalomgyököknek az interjectiók s névmások mellett lennie. A nyelv nem a pusztán szemlélő s érző gyermek lelkének nyilatkozata. A nyelv legeredetibb, legelsőbb korszaka sem hasonlítható a gyermekdado-gáshoz. A görög $\lambda\acute{\alpha}\lambda\eta\mu\alpha$ s a $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ közt nagy a különbség. Minden nyelv megkülönböztetvén a kettőt, az elsőt a dőre beszédre, a csacsogásra is alkalmazza. A gyermek első érzéki benyomásai nyomán támadt felkiáltásai még a beszédétől távol vannak. A gyermek beszélni tanul, tehát egy meglévő nyelvet sajátít el, de azt nem teremti.

A felkiáltás az érzés közvetlen nyilatkozata; minden nyelvben kevés ilyen felkiáltás van. Bámulat (tehát egy vegyes érzés), öröm és fájdalom nyilatkozik általok. Ezen interjectiókból igen ritkán képeztek névszó; ilyen interjectionalis eredetű névszó az arabban a *vailun*, az aethiopban a *vailé* (elemeikre nézve *vai+l+un*, *vai+lé*). Az *l* betű igen sokszor fordúlván elé ezen fájdalmat kifejező interjectio után (אֵן לֵן) = jaj nekünk), utoljára egyesül vele. Hogy ezen interjectionalis gyökökben a legkülönbözőbb nyelvek is találkoznak, semmi rendkívüli. Az interjectio az érzés közvetlen nyilatkozata lé-

vén, természetes, hogy a közös emberi érzés minden nyelvben hasonlólag nyilatkozzék.

A gyökök második osztályát a névmások képzik. Ezen névmások a tárgyat nem nevezik meg, hanem csak az általa betöltött tért. A sémi nyelvek körében különösen az aethiop gazdag névmásokban, a gyökök ezen részét bőségesen fejtette ki és sokat őrzött meg, mit a többi sémi nyelv bírt, de elvesztett. Ezen aethiop névmások közül különösen a *la* távolról reámutató névmás ismétlése említendő meg: *lala* = ő maga. Az ő maga stb. fogalomban a személy lényegéig hatol az értelem, ezen mélység a távolság névmását kívánja. A negatio az eltávolítás fogalma lévén, nem fog meglepni a legáltalánosabb sémi tagadó szócska, a *la* összefüggése az imént említett aethiop távolról reámutató névmással.

A leghatározatlanabb héber névmás a לֹא ; Ewald helyesen nevezi impersonale-nak. Gesenius Rödiger által kiadott nyelvtanában לֹא a felkiáltások közt szerepel; hogy itt nincs helyén, a mondottak után nem szükséges ismételni.

A nyelv későbbi korszakaiban a névmásokból is képeztetnek főnevek, ezek a philosophiai terminologia kellékeihez tartoznak. A scholasticai bölcsészet kézikönyveit, Buxtorf lexicon rabbinico-philosophicum-ját, az arab terminologiai munkákat lapozgatva, számos ilyen képzésre fogunk akadni. A *ποιότης, ποσότης*, qualitas, quantitas régibb képzések, a *quiditas* már középkori latin szó.

A gyökök harmadik osztályát a fogalomgyökök képzik. Steintal „Charakteristik“ című munkája 85-ik lapján e fogalomgyökökről így ír: „valamennyi szó bizonyos fogalomnak felel meg, de nem minden fogalom vagy szó felel meg bizonyos dolognak, és pedig két oknál fogva. A szó ugyanis nem egy bizonyos tárgyat, hanem a tárgy nemét nevezi meg, s ez az mi mindenek előtt a fogalmat a pusztá részszemlélettől megkülönbözteti. . . . A fogalomnak tárgya valami általános, t. i. a nem; ezt belső munkásság képezi, ez nem vétetik észre, ez nem szemléltetik.“ A concret tárgy kün, a lélekben ben abstractióvá válik; az abstractio olyan régi, mint a gondolkodás, a beszéddel egykoru.

Hogyan léptek a nyelvek a gyökkorszakból a flexiokorszakba? Itt a ‚corruptio phonetica‘ fejezetéhez értünk. A gyökök egy része hangtani változásokat szenvedvén, önálló értelmét elveszítette, s

végzéssé (terminatio) vált. Így állott elé minden flexio. A gyököknek ezen önállóságát elveszített része előbb külsőképen ragasztatott az önálló gyökhöz (agglutinatio), utóbb a kettő egy egészbe forrott. E fejlődést nem egyedül a „corruptio phonetica“ eszközölte, társul ott volt mellette a jóhangzat (euphonia) s az analogia; már az úgynevezett agglutináló nyelvekben munkás mind a három. A különbség az agglutinatio és flexio közt, Müller Miksával szólva, az, mely egy művészietlen és egy művészi mozaik közt van. A művészi mozaik festőnek látszik, a művészietlenben a kövek szembeszökő darabossága azonnal feltűnik.

Hibaigazítások.

- A 43-ik l. 13-ik sorban „Ezenkívül elétaláljuk főnév előtt is — de ritkán =“; helyett kiigazítandó „Ezenkívül elétaláljuk főnév előtt is, de ritkán;“.
- A 14-ik sorból a zárjel közt álló (= te magad) kihagyandó.
- A 43-ik l. 5-ik sorban alulról számítva הוֹרֵת helyett הוֹרֵת olvasandó.
- A 48-ik l. 11-ik sorban, a sor kezdetén „nál“ helyett „nal“ olvasandó.
- A 49-ik l. alulról számítva 16-ik sorban הַגְּלִילִי helyett הַגְּלִילִי olvasandó.
- Ugyanezen l. 10-ik sorban alulról számítva וְשֵׁפֶט helyett וְשֵׁפֶט kiigazítandó.
- Az 50-ik l. 9-ik sorban מוֹעֵד helyett מוֹעֵד olvasandó.

GR. KUUN GÉZA.